

ներն իւր բոլորովորդ պաշարած, որոնք
օգնու թիւն օգնու թիւն կը գոչէին, և
Յունաց բարբաբոսութեան ձեռքին
ազատուել կը խնդրէին: Այլը բարեգութ
փաշայն, որու սիրտը մարդասիրական
զգացումով լի էր, և քան զաւետարա-
նական մարդագետութեամբք սնեալ
ժողովուրդ մի կը զգայր մարդկութեան
արժանիքն և խղճի ազատութեան յար-
գը, լսելով կնկանը բերնէն նորա գրե-
խէն անց կացած բոլոր չարիքներն և
անիրաւ սպառնալովութեան հաղորդ-
չդանուելուն հաւատարմութեան նա-
հատակ եղող իւր էրկան գժբադդութե-
անը, ոչ միայն փաշայն՝ այլ և իւր
զօրքերն և բոլոր ներկայ գտնուող մար-
դիկ սկսան գթութեան արտասուել թա-
փել, մսխթարել զինքն և տղայքը յու-
սազրական խօսքերով, և իրենց հետ
միասին ամենայն տառաչովութեամբ և
խնամօք տարին ի Վեգոշա և Հայոց
ազգին ձեռքը յանձնեցին:

Ախորացի մահմետականք որչափ որ
անկասկած էին Հայոց հաւատարմու-
թեան և միամիտ հարստակութեան վե-
րայ 1571 թուականէն ի վեր, յորում
ժամանակի Ախորասի տիրեցին իսլամք
օգնութեամբ Հայոց ազգին, և այն
ժամանակէն ի վեր Վեգոշոյ կամ

Աստանդինայ քաղաքին մէկ դրան պահ-
պանութիւնը Հայոց յանձնուած էր,
և անանց ձեռքն էր մինչև ի մօտ տա-
րիներս, ոչսու ամենայնիւ Ախորացի
հայուն իբր ի կողմանէ բովանդակ ազ-
գին մահուամբ չափ ցոյց տուած հա-
ւատարմութեան վկայութիւնը տես-
նելով, և սքան զես սկսան պատուել
զազգն Հայոց եւ արտօնութիւններ
չնորհել նոցա: Այն յարգն ու պատի-
ւը դես մինչև ցայսօր կը վայելն հոն
մեր փոքրաթիւ ազգայինք, բայց երա-
նի թէ, ինչպէս ուրիշ շատ հայաբնակ
տեղեր, նոյնպէս և հոս հայ ժողովուր-
դն իրենց մէջ եւս սիրոյ և հաւա-
տարմութեան ուխտեր հաստատած
լինին, զիտար եղբայրաբար ընդգրկեն,
այն կործանիչ և անուեր ետութեան
իրենց մոտց մէջ տեղիք չտան. մեծը
պզտիկին, ու պզտիկն իւր մեծին ար-
ժանաւոր եղած պատիւն ու յարգն ըն-
ծայեն, ուսկէ կը ծագի ներդաշնակու-
թիւն ազգային կառավարութեւ որոնց
և ընթացից մէջ, և այս ալ ծնունդ է
բարօրութեան և յառաջագիմութեան
ժողովրդեան մի թէ ուսման, թէ քա-
ղաքակրթութեւ և թէ հարստութեան
չաւղին մէջ. և այն ժամանակ կրնամք
ըսել թէ ազգը կը յառաջագիմէ:

ՍՈՒՐԲ ԶԱԿՈՒԱՅ ՎԱՆՈՒՅ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

ԵՂԵՅԻ ԼՈՅՍ

Frat Lux !...

(Շարունակութիւն և վերջ, տես թիւ 8:)

(Suite, et fin voir page 114.)

« Հայոց (պարս Զակարայ) եկեղեցւոյն վերայ ու-
նեցած իրաւունքն միշտ իրաւունք է, թէ հռոմէացի
Եթովպոյն հետ միացեալ ըլլան և թէ ոչ, ըստ որում
անհատական է իրենց սեփականութիւնը և ոչ ընդ-
հանուր քրիստոնէից յատկացեալ. և թէպէտ լատի-
նաց թագաւորութեան ժամանակ իրրեւ հերձուած,
յետոյ իբր կաթոլիկ և սոպա զարմեալ իրրեւ հեր-
ձուած ըլլան, այսու ամենայնիւ իրենց ստացուածքն
եղած է միշտ, և երբեք Հ. Պանտալեանի՝ ժ. 9-րդ.

«Les droits des Arméniens sur le Sanctuaire res-
taient les mêmes, soit qu'ils se trouvaissent unis,
ou non, à la cour de Rome, leur propriété étant in-
dividuelle et non de la généralité des Chrétiens; et
bien qu'ils considérés schismatiques pendant le Roy-
aume Latin, Catholiques ensuite, et après schis-
matiques de nouveau, c'était toujours eux qui l'
ont possédé; et jamais les Latins, partisans de l'E-
spagnol P. Pantaleo, auteur du XVI siècle, ou de

բաւն հեղինակին, կամ Ալքարատովի (1388) կուսակից եղող բառերը չկրցին և ոչ պիտի կարեւորան ազատագրանել իրենց ստացուածքն եղած բլրաբ, և թէ գտնել եկեղեցին յայտնի ապացոյց մի եղած բլրայ Սպարինց հին թագաւորաց սեպտակնուն թեման շինուած բլրաբն, որոնց և նշաններն հիմայ «բարբառին ջնջուած» անոր դրան զարդերն էին, կրօնն, 1563 թն Հ. Պանտալեանի հին այցելութիւն ըրած ժամանակ: Այս անձին վկայութիւնն որ հաստատուն ապացոյց մի չունի, չկարեր մեր իրաւունքներն և վերջիշեալ գրաւոր ապացոյցներն ջրել, որոնք վիճարանութիւն չեն վերջներ. թէպէտ և ընդունելու եւս բլրաբ՝ թէ Գերամիանո թագաւորի կին Իզաբել Կաթողիկ կոչուած թագուհին իւր ընծաներուն զարդարած կամ նորոգած բլրաբով զոյն՝ Սպարինց արքունեայ նշանները Հայ եկեղեցւոյ վերջ նկարուած ըլլան, որ իւր սուրբ պաշտպանին է (սուրբ Զախրայ Գլխադիր), ապէս առ ապացոյցը կենել միայն՝ որ մարգարիտական պաշտպանութիւն մի ըրած կ'ըլլայ առ ի պատիւ, և ոչ թէ եկեղեցւոյ վերջ իրաւունք ունենալու ինչպիսի կը ծագի: Պաղեստինի մէջ հռովմէական կաթողիկոս կրօնական տեղերը միթէ Գաղղիայ պաշտպանութեան տակ չեն. բայց Գաղղիա և ոչ մէկ ժամանակ միտքէն կ'անցնէ թէ այս պաշտպանութեան համար իրեն սեփական են անոնք, և կամ օրինաւոր տեղերուն ձեռքէն զանոնք խլել աւանդ:

«Կրնայ արդեօք մէկը պնդել թէ Սիւն լեւան վերայ քաշուող բնակող Հայ կրօնաւորները յա՛վէտապէս են, և Հ. Եկրանցի հետ արժէք առաւ լեւան, թէ այս յախշտութիւնը 1808 թուականին սուրբ Գերսեղմանի տղերէն յետոյ եղաւ՝ որով վերայ իրաւունք մի ունեցան, և Հ. Եկրանցին սուրբ Գերսեղմանի վերայ ըստին միւս ամեն եկեղեցւոյ համար ըսել առանց սուրբ Զախրայ վանքն իրաց հանելու որ անոնց առաջին բնակարանն է . . . : Այն ժամանակ հարկ կ'ըլլայ մոռնալ, թէ Կիլիկայոյ տը Բաճճիպոյսի 1345 թն Գաղղիայն անոնց ձեռքը գտած է, և թէ՛ Սիրտը Բաճն 1418 թն իւր վկայութիւնը խիստ յայտնի ու ճշգրիտ եղանակով մի կը հաստատէ ըսելով, «չգրեմները (Հայերը) Գաղղիայ լեւան մատրան մէջ, ուր է Տեառն մերոյ խաչուած տեղը» . թէ՛ նոյն Սիրտը Բաճնը սուրբ Զովհաննու (Զովհաննու ծննդեան, ըստ արաբացոյցի՝ Էյն-Բէրիմ) այցելութեան եկեղեցւոյն մէջ գտաւ դիրքեր. թէ՛ խաչովանքը Վրաց անցնելէն առաջ՝ որոնք Գաղղիայն եւս յախշտակեցին անոնց ձեռքէն, իրենց կը վերադարձրէ 1584 թն ըստ ասելոյ Գրեգորիոսի. և թէ՛ 1585 թն Ռադզիվիլի ուխտաւորութեան ժամանակ պաշտօն կը մատուցանէին սուրբ Հեղինէի Բիւղանդեան մատրան մէջ, թէ պէտ և արդէն Գաղղիայն կորուսած ըլլան, ուր որ էին Վրաց հետ և Լատինք:

«Չեմ ուզեր մանր պարագանքու ձեռնամուխ լինել, որոնք պիտի ստիպեն զիս սուրբ Տեղեաց ինչոյնց վերայ վիճարանելու, խորս կը վերջացը:

l'Alcarotti, (1588) n'ont pu prouver, et ne prouveront, qu'il leur ait appartenu; et que l'Eglise, aumoins, soit une démonstration éclatante de la munificence des anciens rois d'Espagne, qui l'aurait bâtie, et dont les armes, «presque entièrement effacées», en décoraient l'entrée, dit-on, vers l'an 1563, alors que le P. Pantaleo la visita. Le témoignage du P. Pantaleo, sans preuves à l'appui, ne peut détruire nos raisons et les documents précités qui les rendent indiscutables, et même en admettant, qu'enrichie ou reconstruite avec les présents d'Isabelle la Catholique, femme de Ferdinand roi de Castille, les armes de l'Espagne aient été peintes sur l'Eglise Arménienne, de son Saint protecteur, il n'en résulterait qu'une preuve de patronage officieux et honoraire, et jamais une question de droit sur l'Eglise elle-même. Les établissements catholiques romains de la Palestine ne sont ils pas sous la protection de la France? mais la France, malgré son protectorat, ne s'aviserait pas de prétendre que ces établissements dussent être par ce fait considérés lui appartenir, et spolier ainsi les propriétaires légitimes.

«Voudrait-on prétendre que les religieux Arméniens, relégués sur le Mont Sion, sont des usurpateurs, faire valoir avec le P. Geramb, que ce ne fut qu'après l'incendie du Saint Sépulchre, en 1808, qu'ils y eurent quelques droits; et ce que l'étonnant P. Geramb disait pour le Saint Sepulchre, le dire pour tous les autres Sanctuaires, sans en excepter celui de Saint Jacques, leur première demeure?.... — Il faudrait alors oublier, que Nicholas de Poggibonsi, en 1345, trouve le Calvaire en leur possession; et que le Sire de Caumont, en 1418, appuie son témoignage de la manière la plus formelle, en disant: «Les hermines (Arméniens) au mont de Calvaire en la chapelle où est le lieu où fut crucifié Notre Seigneur»; que le même Sire de Caumont les trouva dans l'Eglise de la Visitation, à Saint Jean (Ayn-Kerim); que le couvent de Sainte Croix avant d'appartenir aux Georgiens, qui leur usurpèrent aussi le Calvaire, leur appartenait en 1384, selon Frescobaldi; et qu'ils officiaient lors du pèlerinage de Radzivill, en 1583, la chapelle bysantine de Sainte Hélène, bien qu'ils eussent déjà perdu le Calvaire, où étaient avec les Georgiens, les Latins.

«Je n'entrerai pas dans des détails qui me forceraient à discuter la question des Lieux-Saints. Je terminerai en disant, que pour détruire les droits

նեմ բռնով թէ Սիւն լեւանդ սուրբ Զատարայ եկեղեցւոյ վերայ Հայոց ունեցած իրաւունքները ջրելու համար, թիւ մի աւելի զօրաւոր գրութիւններ պէտք է ունենայ, որ կարող ըլլայ մարդս աղջամիտ և գիտնական բանադատութիւն մի հաստատ բռնելու: Մեր հիմնը լուսաւորութեան դարու մէջ կ'ապրինք, չկայ կոյր մի՛ բայց նա միայն որ իւր մեռօք իւր աշուրները կը փակէ, աւանդ . . . Դիւրաւ սուտն էլաւ Ուրիտարստ Զունաց շնորհաւած Օմար ի պնէլ խառտապի կարծեցեաց հրովարտակին, և անոր զօր Իօթէն Պորէ սուրբ Տէղեաց վերայ զըրած իւր տեղաբնակին մէջ՝ Լատինաց շնորհեց, կ'ըսէ, Մուզաֆֆէր 1025 թուոյն: Այս Մուզաֆֆէր Գաւառու իշխանը՝ որ Մամլուքաց առաջին հարստութեան է, 1259 և 1260 ին մէջտեղերը թագաւորեց, բնէ է երկու հարիւր երեսուն և վեց տարի ետքը: Եւ Օմարայ հրովարտակը «-ի՛ բռնած գրեթով գրուած չէ՝ ինչպէս պէտք էր որ լինի: Ի՞նչ ապացոյցներ ունին Հայոց դէմ հանելու: և ոչ մէկ հատ: «Վերջապէս բրիտանեայց պէտք է մտածեն, որ Հայերն և ոչ ուրիշ բրիտանեայ ազգեր Սարաւտ տինէն սուրբ Գերեզմանը ծախու աւին ինչպէս անկողնասէր ոգւով կը վկայեն մեզ Անշինի աբբայաբանի տարեգրութիւնները, բռնով. «Բրիտանեայ Հայերը մեծ գումար գրամ հատուցանելով՝ Մաւաւտաինէն գնոյ աւին տեղաւնական Գերեզմանը և նորա Տաճարը»: Եւ սուր փոխարէն գտնէ ի նշան և բախտապիտութեան կը պարտաւորին չնախանձիլ աւանդ հազարապիտ սրբափայտեալ վերայ, զոր ունին Երուսաղէմի միակ և սուրբ քաղաքին մէջ»:

ԳԱԳԱՆՈ ԿՈՒՐՄԱՆԻ

des Arméniens, au Sanctuaire de Saint Jacques sur le mont Sion, il faudrait posséder des documents un peu plus capables de soutenir une saine et savante critique; nous vivons dans une époque de lumières, il n'y a d'aveugles que ceux qui se couvrent les yeux, hélas!.... — On a eu bon marché du prétendu firman accordé par Omar Iben-el-Khat tab, aux Grecs Orthodoxes, et de celui, que dans sa brochure sur les Lieux-Saints, M. Eugène Bor fait accorder aux Latins par Mozzaffier, en 1023. Le Melek el Mozzaffier Qottouz, de la première dynastie des Mamelouks, ne régna que de 1250 à 1260 deux cent trente six ans après!.... et le firman d'Omar n'est pas, comme il devait l'être, en caractères couffiques. Quelles preuves a-t-on contre les Arméniens? — Aucune!

Enfin les Chrétiens doivent se ressouvenir, que les Arméniens, et non les autres sectes Chrétiennes, rachetèrent de Salah-eddyn, le St Sépulchre, d'après le témoignage impartial que nous fournissent les Annales de l'Abbaye d'Anchin: «Armeni Christiani, magno dato censi pretio Sepulchrum dominicum sua ecclesia et domini Templum a Salahadino redemerunt»; et qu'ils leur doivent au moins pour reconnaissance, de ne pas leur envier les rares Sanctuaires qu'ils possèdent encore dans la seule et Sainte ville de Jérusalem.»

CARLO GURMANI.

Աղայի երաշխաւիւն:

(Էսթրաւակութիւն և վերջ, տես թիւ 8):

Բայ ի վերջոյն անկրն, մեր եկեղեցական երաշխաւթեան խանգարման պատճառ բանի մը ուշադրութեան արժանի կէտեր ալ կան, ինչպէս՝ եկեղեցւոյ երգչացոյթեան բողոքոյն տղայոց վերայ թողուած բռնութիւնը, որ շատ հին սովորութիւն ալ չէ: Ասով ալ շատ անգամ երգերը կը խանգարին, վասն զի շատ մասնաւոր բացառութիւններէ զատ՝ աղայոց ոչ կարողութիւնը և ոչ ժամանակին կրներէ երգ մը պէտք է զածին պէս ունենալ կամ եղանակին զօրութիւնն զգալու, հետեւաբար երգերը շատ անգամ տղայոց բմբռնմանը կամ ընդունակութեանը կը յարմարցուն, որով անոնց շատին մեծութիւնը անզգարապէս կը կորսուին օր ըստ օրէ: Տղայոց երգելու բաւութիւնը գիտաւորապէս ձայններուն փափկութիւնն ըլլալով, այն ալ կարծես թէ միայն զուարճութեան առիթ մը դարձած է (1): Թեեւ եկեղե-

ցական ինչիւր մ'ալ համարուի, այլ երգի վերաբերելուն համար կը յիշեմք նաեւ երգերու դարձածութեան մասին եկեղեցւոյ մէջ ալ բանի մը անկանոնութիւններ ըլլալը: Ինչպէս երգի մը մի և նոյն տուն երբեմն ծանր և երբեմն յողորմ երգելու ստիպումը որով երգերու դաշնակը ի հիմնաց կը ջանգուի և կամ այս ինչ երգը թողլով ուրիշ մը երգելու ստիպութիւնները՝ հակառակ անոնցոյցի հրահանգին, այնպէս որ շատ եկեղեցի իրեն համար մասնաւոր աճ մը ունի ժամատացութեան:

Մինչեւ ցարդ ցուցումներն բաւական համբերելով՝ աւելի մանրամասն պարագայներ յառաջ բերելու առ այժմ աւելորդ կը համարվին. սակայն քանի մը խօսք ալ ազգային նոր երգաց վերայ բնէ յառաջ, հետաքրքիր ոմանց ուշադրութիւնը հրաւիրելու համար կը դնեմք հաս սուրբ Երուսաղէմի թանգարանը գտնուած ձեռագրի մը մէջէն խաղերու վերայ եղած քանի մը ստղերը, նաեւ սրդի արեւելեան ու արեւմտեան երաժշտութեան կիսաձայն ելեկէշներուն մէկ համեօնօտ օրինակները, որուն մէկը Էթնոլոգի և միւր լեզուաբան կողմերուն համեմատած էմի-

(1) Չանաւոր մանկանց մասին խօսիլ թէեւ ուշադրութիւն արժան է մասնաւոր գոյրացական տեսչութեանց համար, սակայն ուրիշ առիթի մը կը թողուինք: